

Η μεταφραστική τύχη του Στέφαν Τσβάιχ στην Ελλάδα

Τατιάνα Λιάνη

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Abstract:

Stefan Zweig, the celebrated Austrian – Jewish writer of psychological novellas and literary biographies, enjoyed in the Interwar Years a unique worldwide literary reputation. In the '30's, according to the PEN - Archives, he was the most translated author in the world. Zweig was introduced to Greece in 1922 and became soon very popular, finding his place not only in the acclaimed literary journals and the popular cheap magazines, but also in the theatre. However, it was the success of his books (including his novels, his literary biographies, his novellas, his short stories, his essays, his autobiography, his articles) that ensured his place as the most translated German-speaking author of all times in Greece. More than 160 first editions of his works have been spotted until now and his countless translators include major Greek intellectuals, such as P. Prevelakis, K. Kastoriadis, N. Vrettakos, P. Lekatsas. This paper attempts to shed light on the interesting and exemplary reception of Stefan Zweig in Greece.

Keywords: Stefan Zweig, Interwar Years, Greece, Greek translators, reception.

«Ο Στέφαν Τσβάιχ ήταν διάσημος σ' ολόκληρο τον κόσμο. Το όνομα του ήταν παγκοσμίως γνωστό όσο ελάχιστων άλλων, και δεν ήξερα κανέναν που να μοιράζεται μαζί του μια τόσο ευρεία και διαρκή διεθνή επιτυχία. Το κοινό δεν αγαπούσε μόνο ένα, αλλά τα περισσότερα έργα του, και δεν του έμεινε πιστό ένα χρόνο, αλλά σχεδόν δύο δεκαετίες. Είτε πήγαινε κανείς στο Κάιρο είτε στο Κέιπ Τάουν, στη Λισσαβόνα ή στη Σαγκάη, στην Τζακάρτα ή στην Πόλη του Μεξικού, δεν υπήρχε βιβλιοπωλείο, στο οποίο τα βιβλία του Στέφαν Τσβάιχ να μην λάμπουν στην πρώτη σειρά, και μάλιστα σχεδόν αδιάκοπα».¹

Μ' αυτά τα λόγια περιγράφει ο Φραντς Βέρφελ την πρωτοφανή παγκόσμια απήχηση του Αυστριακού συγγραφέα Στέφαν Τσβάιχ (1881-1942), που υπήρξε στον Μεσοπόλεμο, σύμφωνα και με τα αρχεία της διεθνούς οργάνωσης PEN, ο πιο επιτυχημένος και πολυμεταφρασμένος συγγραφέας του κόσμου.

Ο εβραϊκής καταγωγής Στέφαν Τσβάιχ, ένας πραγματικός «homme de lettres», πολυταξιδεμένος, πολύγλωσσος, καλλιεργημένος, υπήρξε πολυγραφοτάτος: από το 1901 που κυκλοφόρησε η πρώτη του ποιητική συλλογή μέχρι την αυτοκτονία του το 1942, καταπιάστηκε με όλα τα είδη του γραπτού λόγου συνθέτοντας βιογραφίες, νουβέλες, μυθιστορήματα, δοκίμια, κριτικές, ποιήματα, θεατρικά έργα, ένα λιμπρέτο για μια όπερα του Ρίχαρντ Στράους, θρύλους, μια αυτοβιογραφία, ιστορικές μινιατούρες και πολλά άρθρα για εφημερίδες και περιοδικά.

Τα περισσότερα έργα του γνώρισαν αλλεπάλληλες μεταφράσεις σ' ολόκληρο τον κόσμο: σύμφωνα με την έρευνα του Αμερικανού καθηγητή Randolph J. Klawiter,² τα έργα του Τσβάιχ έχουν μεταφραστεί σε περισσότερες από 55 γλώσσες, από τις οποίες ξεχωρίζουν η πορτογαλική με 276 μεταφράσεις, η ρωσική με 214 και η γαλλική και αγγλική γλώσσα με 198 μεταφράσεις έκαστη. Η βιβλιογραφία που συνέταξε ο R.

¹ Franz Werfel, «Stefan Zweigs Tod» στο: Hanns Arens, *Der große Europäer Stefan Zweig*, Fischer, Φραγκφούρτη 1981, σ. 149.

² Randolph J. Klawiter, *Stefan Zweig: An international bibliography*, Ariadne Press, Πίβερσάντ 1991.

Κlawiter είναι φυσικά, λόγω του τεράστιου όγκου δεδομένων, απλά ενδεικτική: η Ελλάδα αντιπροσωπεύεται από περίπου 50 μεταφράσεις.

Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική. Όπως και σε πολλές άλλες χώρες, έτσι και στην Ελλάδα ο Τσβάιχ υπήρξε ο πιο πολυμεταφρασμένος ξενόγλωσσος συγγραφέας της εποχής του –εντοπίζονται περισσότερες από 160 πρώτες εκδόσεις των έργων του³– και παραμένει μέχρι σήμερα ο πιο πολυμεταφρασμένος γερμανόφωνος συγγραφέας στη χώρα μας. Ωστόσο, παρ' όλο που αυτή του η πρωτοκαθεδρία έχει τονιστεί σε αρκετές μελέτες,⁴ ο τεράστιος όγκος της βιβλιογραφίας καθιστά τη σκιαγράφιση μιας συνολικής και ολοκληρωμένης εικόνας της παρουσίας του Τσβάιχ στην Ελλάδα ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα.

Η παρούσα, αναγκαστικά σύντομη και αρκετά επιφανειακή, επισκόπηση της παρουσίας του Στέφαν Τσβάιχ στα ελληνικά γράμματα, βασίζεται στη χαρτογράφηση της πορείας του στον ελληνικό εκδοτικό χώρο και στον περιοδικό Τύπο (όχι όμως στις εφημερίδες),⁵ και επιζητά να θέσει και να απαντήσει σε μια σειρά από ερωτήματα: Ποια έργα του Τσβάιχ μεταφράζονται και από ποιους; Σε τι είδους εκδόσεις κυκλοφορούν και ποια περιοδικά τα δημοσιεύουν; Από ποιες γλώσσες μεταφράζονται; Ποιες δεκαετίες υπάρχει αυξημένος αριθμός μεταφράσεων και ποιες μειωμένος; Ποια έργα του είναι τα πιο πολυμεταφρασμένα στην Ελλάδα; Ποια είναι η ποιότητα αυτών των μεταφράσεων; Και, τέλος, σε ποιους απευθύνονται;

Η πρώτη εμφάνιση του Τσβάιχ στα ελληνικά γράμματα γίνεται το 1922 στο φιλολογικό περιοδικό *Μούσα*,⁶ όταν ο Λέων Κουκούλας μεταφράζει το ποίημα *Bruges*, το οποίο παραμένει μέχρι σήμερα το μοναδικό ποίημα του Τσβάιχ που έχει μεταφραστεί στη γλώσσα μας. Η παρουσία του Τσβάιχ στα ελληνικά λόγια⁷ περιοδικά του Μεσοπολέμου είναι διττή: τα σημαντικά περιοδικά *Λογοτεχνική Επιθεώρηση*, *Ελληνικά Γράμματα*, *Η ξένη φιλολογία*, *Μακεδονικές ημέρες*, *Ιδέα*, *Νεοελληνικά Γράμματα*, και κυρίως η *Νέα Εστία* δημοσιεύουν συχνά μεταφρασμένα κείμενα του Τσβάιχ, τα οποία διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: αμιγώς λογοτεχνικά κείμενα και άρθρα. Στην πρώτη κατηγορία συμπεριλαμβάνονται βιογραφικά δοκίμια (για τον Τολστόι, τον Νίτσε, τον Προυστ), αλλά και μυθοπλαστικά έργα, κυρίως διηγήματα και νουβέλες («Τα μάτια του αιώνιου αδελφού», «Είκοσι τέσσερις ώρες από τη ζωή μιας γυναίκας»), που δημοσιεύονται είτε αυτοτελή είτε σε συνέχειες. Στη δεύτερη κατηγορία εμπίπτουν λογοτεχνικά άρθρα («Το εγκώμιο του βιβλίου») και άρθρα

³ Για μία πρώτη καταγραφή βλ.: Παναγιώτης Κ. Τσούκας, Εβελίνα Πλ. Περράκη, *Στέφαν Τσβάιχ και Ελλάδα*, Κάκτος, Αθήνα 2002.

⁴ Βλ. ενδεικτικά: Γιώργος Βελουδής, *Germanograecia. Deutsche Einflüsse auf die neugriechische Literatur (1750-1944)*, Hakkert, Άμστερνταμ 1983, σσ. 430, 466, 481 και Βάλτερ Πούχγερ, «Η Αυστρία στα ελληνικά γράμματα και το ελληνικό θέατρο» στο: Βάλτερ Πούχγερ, *Το θέατρο στην Ελλάδα*, Παϊρίδης, Αθήνα 1992, σ. 280.

⁵ Βλ.: Τατιάνα Λιάνη, «Η πρόσληψη του Στέφαν Τσβάιχ στην Ελλάδα και το διεθνές της πλαίσιο», ανέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία (επιβλέπων Μ. Πεχλιβάνος), Θεσσαλονίκη 2005. Εκεί βρίσκεται και η προσθήκη στη βιβλιογραφία του Τσβάιχ που έχουν εκπονήσει οι Τσούκας – Περράκη, καθώς και πλήρης κατάλογος με βιβλιογραφικές αναφορές για την παρουσία του Τσβάιχ στον ελληνικό περιοδικό Τύπο.

⁶ Στέφαν Τσβάιχ, «Bruges», *Μούσα*, τ. 4, Νοέμβριος 1922, σ. 70.

⁷ Επιλέγω να κάνω χρήση του όρου «λόγια περιοδικά», αντί του ορθότερου ίσως «φιλολογικά περιοδικά» ή «λογοτεχνικά περιοδικά», αφενός γιατί δεν πρόκειται πάντα για αμιγώς λογοτεχνικά περιοδικά, και αφετέρου γιατί και κάποια λαϊκά περιοδικά, που θα εξετάσω στη συνέχεια, αυτοχαρακτηρίζονται ως «φιλολογικά» (*Μπουκέτο*) ή «λογοτεχνικά» (*Διάβασέ με*).

ευρύτερου προβληματισμού («Διεθνισμός ή κοσμοπολιτισμός;»), που αντλούνται από γαλλικά, κυρίως, περιοδικά.

Ενώ τις δεκαετίες του '20 και του '30 δημοσιεύονται συνολικά 20 κείμενα του Τσβάιχ σε λόγια περιοδικά (χωρίς να υπολογίζονται οι συνέχειες), είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι τις δεκαετίες του '40 και του '50, που είναι οι χρυσές δεκαετίες του Τσβάιχ όσον αφορά τις μεταφράσεις και εκδόσεις των *βιβλίων* του στην Ελλάδα, η απουσία του από τα λόγια περιοδικά είναι ολοκληρωτική. Ούτε ένα κείμενο του δεν δημοσιεύεται από το 1938 έως το 1973, για τριάντα πέντε ολόκληρα χρόνια. Στα επόμενα τριάντα τέσσερα χρόνια που μεσολαμβάνουν από το 1973 μέχρι σήμερα, δημοσιεύονται επτά μεταφρασμένα κείμενα του Τσβάιχ: δύο σύντομα ιστορικά δοκίμια του σε μετάφραση Θανάση Νιάρχου στο περιοδικό *Ευθύνη*, η μελέτη του για τον Προυστ στο περιοδικό *Γράμματα και τέχνες*, και τέσσερα αποσπάσματα από έργα του σε αντίστοιχα θεματικά αφιερώματα του περιοδικού *Το Δέντρο*.

Στα λαϊκά περιοδικά η παρουσία του Τσβάιχ είναι απρόσμενα περιορισμένη: εντοπίζονται συνολικά τέσσερις νουβέλες του στα περιοδικά *Θεατής*, *Εβδομάς* και *Διάβασέ με*, όλες τη δεκαετία του '30. Πρόκειται για νουβέλες με αρκετά πικάντικη θεματική: οι τρεις πραγματεύονται την απιστία και η τέταρτη τη ζωή του Καζανόβα. Επιπλέον το περιοδικό *Ρομάντσο* έκανε δώρο σε συμβολική τιμή στους αναγνώστες του τη βιογραφία του Τσβάιχ *Μαρία Αντουανέτα* και το περιοδικό *Μπουκέτο* μια χαρτόδετη έκδοση της νουβέλας *Αμόκ*, με χαρακτηριστικά παραπλανητική διαφήμιση, που διαστρεβλώνει κατάφωρα την υπόθεση του βιβλίου:

«Το βιβλίο του διάσημου Γερμανού συγγραφέα του πολύκροτου ρωμάντζου *Εικοσιτέσσαρες ώρες απ' τη ζωή μιας Γυναίκας*, Στέφανου Τσβάιγκ: *Αμόκ ή Ο τρελλός της Μαλαισίας*. Ο *Αμόκ* του Τσβάιγκ είναι ένα από τα μεταπολεμικά ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ. Έχει μεταφρασθεί δε εις όλες σχεδόν τας γλώσσας του κόσμου και αριθμεί απειρίαν εκδόσεων. Πρόκειται περί της ιστορίας ενός ανθρώπου, ο οποίος καταλαμβάνεται υπό της ενδημικής εν Μαλαισία νόσου 'Αμόκ' (είδος λύσσης και παραφροσύνης), και διαπράττει διάφορα ανατριχιαστικά εγκλήματα, δι' ερωτικούς λόγους».

Οι λόγοι της φτωχής συγκομιδής μεταφράσεων του Τσβάιχ από τα λαϊκά περιοδικά, σε αντίθεση με την πληθώρα λαϊκών, φτηνών εκδόσεων του έργου του, μπορεί να είναι ποικίλοι: πολλά από τα διηγήματα σ' αυτά τα έντυπα δημοσιεύονται χωρίς όνομα συγγραφέα, άλλα φέρουν ψεύτικο όνομα για να απαλλαγούν από την καταβολή πνευματικών δικαιωμάτων. Ακόμα τα περισσότερα σύντομα μυθοπλαστικά πεζά του Τσβάιχ δεν είναι ευσύνοπτα διηγήματα, αλλά μακροσκελέστερες νουβέλες. Ούτως ή άλλως τα ελληνικά λαϊκά περιοδικά, αντλούσαν κι αυτά το μεγαλύτερο μέρος του υλικού τους από τα αντίστοιχα γαλλικά έντυπα της εποχής. Ο Τσβάιχ όμως απουσίαζε από αυτές τις φτηνές, ψυχαγωγικού χαρακτήρα περιοδικές γαλλικές εκδόσεις, καθώς μέχρι το θάνατο του αποτελούσε μόνιμο συνεργάτη των πιο έγκριτων γαλλικών εφημερίδων και φιλολογικών περιοδικών.

Η ενασχόληση του Στέφαν Τσβάιχ με το θέατρο υπήρξε περιορισμένη, ωστόσο τρία από τα πέντε θεατρικά έργα που έχει γράψει γνώρισαν αρκετή επιτυχία διεθνώς: ο *Ιερεμίας*, *Του φτωχού τ' αρνί* και η διασκευή του έργου του Ben Johnson *Βολπόνε*. Απόσπασμα του *Ιερεμίας* έχει μεταφραστεί στα ελληνικά για το περιοδικό *Η Ξένη φιλολογία* το 1931, ενώ ο *Βολπόνε* έχει ανέβει στην Ελλάδα δύο φορές και *Του φτωχού τ' αρνί* τέσσερις, ύστερα από μια πρώτη σκανδαλώδη πρεμιέρα το 1934 στο Εθνικό

Θέατρο, όπου κατέβηκε ύστερα από τέσσερις μόνο παραστάσεις. Το έργο εκδόθηκε και σε βιβλίο σε δύο διαφορετικές μεταφράσεις, ως *Του φτωχού τ' αρνί* και *Του φτωχού το ριζικό*.⁸

Η παρουσία του Τσβάιχ στον ελληνικό περιοδικό Τύπο και το θέατρο παραμένει ωστόσο εξαιρετικά περιορισμένη, αν συγκριθεί με την εκδοτική του πορεία στα ελληνικά γράμματα. Οι 160 πρώτες εκδόσεις των έργων του Στέφαν Τσβάιχ που έχουν εντοπιστεί (και τις οποίες σαφώς έχουν ακολουθήσει επανεκδόσεις) είναι ένας αριθμός πρωτοφανής για τα ελληνικά δεδομένα, που καθιστά τον Τσβάιχ έναν από τους πιο πολυμεταφρασμένους ξενόγλωσσους συγγραφείς στην Ελλάδα. Αξιοσημείωτο είναι επίσης, ότι σε αντίθεση με άλλες χώρες, έχουν μεταφραστεί στην ελληνική γλώσσα σχεδόν όλα τα μυθοπλαστικά και βιογραφικά του έργα, καθώς και ένας σεβαστός αριθμός των κριτικών, των δοκιμίων και των άρθρων του.⁹

Από τα μυθοπλαστικά του έργα, το μοναδικό του ολοκληρωμένο μυθιστόρημα *Ανυπόμονη καρδιά*, έχει εκδοθεί στην ελληνική γλώσσα επτά φορές, σε πέντε διαφορετικές μεταφράσεις· το 1992 κυκλοφόρησε στα ελληνικά και το ημιτελές μυθιστόρημα του *Κλαρίσα*, ενώ το *Rausch der Verwandlung*, ένα δεύτερο ημιτελές μυθιστόρημα που βρέθηκε στο αρχείο του Τσβάιχ και πρωτοεκδόθηκε στα γερμανικά μόλις το 1991, παραμένει αμετάφραστο.

Έχουν μεταφραστεί επίσης στα ελληνικά είκοσι οκτώ νουβέλες του. Η δημοφιλέστερη νουβέλα του φαίνεται να είναι οι *24 ώρες από τη ζωή μιας γυναίκας* που σημείωσε δεκαπέντε πρώτες εκδόσεις (μόνη της ή μαζί με άλλες), και ακολουθεί το *Αμόκ* με δεκατρείς εκδόσεις, το *Γράμμα μιας άγνωστης* και η *Καταστροφή μιας καρδιάς* με δώδεκα και ο *Φόβος* με έντεκα εκδόσεις. Είναι ενδιαφέρον ότι συνήθως τα έργα αυτά δεν εκδίδονται απλώς στην ίδια μετάφραση από διαφορετικούς εκδοτικούς οίκους, αλλά αριθμούν και πολλές διαφορετικές μεταφράσεις: έντεκα οι *24 ώρες από τη ζωή μιας γυναίκας*, και από οκτώ το *Αμόκ*, το *Γράμμα μιας άγνωστης*, η *Καταστροφή μιας καρδιάς* και ο *Φόβος*.

Οι ιστορικές μινιατούρες *Οι μεγάλες ώρες της ανθρωπότητας*, το δημοφιλέστερο έργο του Τσβάιχ διεθνώς, έχει σημειώσει και στα ελληνικά δέκα πρώτες εκδόσεις (και οκτώ διαφορετικές μεταφράσεις), ενώ τέσσερα κεφάλαια του έχουν εκδοθεί και ξεχωριστά ως αυτόνομα μικρά βιβλιαράκια ή ως μέρος ανθολογιών.

Το magnum opus του Τσβάιχ, η αυτοβιογραφία του *Ο κόσμος του χθες*, κυκλοφορεί σε έξι εκδόσεις και πέντε διαφορετικές μεταφράσεις.

Εκτός από τα άρθρα του Τσβάιχ που έχουν δημοσιευτεί στα περιοδικά, πέντε άρθρα του έχουν εκδοθεί και επανεκδοθεί μόνα τους ή μαζί με άλλα σε μορφή βιβλίου: *Ιστορία, αυτή η ποιήτρια*, *Η ευρωπαϊκή σκέψη στο ιστορικό της ζετύλιγμα*, *Η αυριανή ιστορία*, *Το μυστικό της καλλιτεχνικής δημιουργίας*, *Ο Θεός καταλαβαίνει και γερμανικά*.

Πιο δύσκολος είναι ο διαχωρισμός όσον αφορά τα βιογραφικά/κριτικά έργα του Τσβάιχ. Ως «βιογραφίες» αναφέρονται εδώ τα μεγαλύτερα έργα του, ενώ ως (βιογραφικές/κριτικές) μελέτες οι μικρότερες μονογραφίες: έτσι παρουσιάζεται το παράδοξο να συναντάμε έργο με τον τίτλο *Μπαλζάκ* και στις δυο κατηγορίες, πρόκειται ωστόσο για διαφορετικά έργα. Όλες οι βιογραφίες του Τσβάιχ (με εξαίρεση τον ημιτελή *Μονταίνιο*) έχουν εκδοθεί πολλές φορές στα ελληνικά, ακόμη και ο *Αμέρικο* και ο

⁸ Στέφαν Τσβάιχ, *Του φτωχού τ' αρνί*, μτφ. Α. Κουκούλας, Γκοβόστης, Αθήνα 1944 και Στέφαν Τσβάιχ, *Του φτωχού το ριζικό*, μτφ. Οθ. Αργυρόπουλος, Δαρεμάς, Αθήνα χ.χ.

⁹ Αντίθετα, δεν είχε καμία τύχη στην Ελλάδα το ποιητικό έργο του πρώιμου Τσβάιχ, που ούτως ή άλλως ήταν εξαιρετικά περιορισμένο· το *Bruges* παραμένει όπως είδαμε το μοναδικό ποίημα του Τσβάιχ που μεταφράστηκε ποτέ στα ελληνικά.

ημιτελής *Μπαλζάκ*, που βρέθηκαν στο αρχείο του Τσβάιχ και εκδόθηκαν στα γερμανικά μετά το θάνατο του· οι δημοφιλέστερες ωστόσο είναι ο *Μαγγελάνος* (με δέκα πρώτες εκδόσεις), η *Μαρία Αντουανέτα* (με εννιά πρώτες εκδόσεις σε εννιά διαφορετικές μεταφράσεις) και η *Μαρία Στούαρτ* (με επτά πρώτες εκδόσεις). Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι τα έργα του μεταφράζονται μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα από την κυκλοφορία τους στη Γερμανία,¹⁰ με αποκορύφωμα το *Καστελιόν και Καλβίνος*¹¹ που πρωτοεκδίδεται την ίδια χρονιά, το 1936, τόσο στα γερμανικά όσο και στα ελληνικά.

Στην ελληνική γλώσσα έχουν μεταφραστεί περίπου τριάντα βιογραφικές/κριτικές μελέτες του Τσβάιχ· ανάμεσα τους μελέτες για τον Χόφμανσταλ, τον Τολστόι, τον Σταντάλ, τον Τζόις, τον Ρολλάν, τον Βεράρεν, τον Τοσκάνι, τον Φρόιντ, ενώ έχει εκδοθεί και μια συλλογή δοκιμίων του Τσβάιχ με τίτλο *Ο κόσμος της τέχνης: Ντάντε, Γκαίτε, Ρενάν, Ρίλκε, Τολστόι, Γκόρκι*.¹² Κάποιες απ' αυτές τις μελέτες είχαν γραφτεί και εκδοθεί στη Γερμανία ως μέρη μιας τριλογίας· ο Τσβάιχ είχε γράψει τέσσερις τέτοιες τριλογίες: *Drei Meister (Τρεις δάσκαλοι) – Balzac, Dickens, Dostojewski* (1920), *Der Kampf mit dem Dämon (Ο αγώνας με το δαίμονα) – Kleist, Hölderlin, Nietzsche* (1925), *Drei Dichter ihres Lebens (τρεις ποιητές της ζωής τους) – Casanova, Stendhal, Tolstoi* (1928), *Die Heilung durch den Geist (Η θεραπεία διά του πνεύματος) – Sigmund Freud, Anton Mesmer, Mary Baker-Eddy* (1931).

Εκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι όλες οι μελέτες που εμπεριέχονται σ' αυτές τις τριλογίες έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά, όμως σχεδόν πάντα *αυτόνομες*: έτσι εκτός από μία και μοναδική έκδοση με τίτλο *Ο αγώνας με το δαίμονα - Κλάιστ, Χαίλντερλιν, Νίτσε*,¹³ καμιά άλλη τριλογία του Τσβάιχ δεν εκδόθηκε αυτούσια, αν και είναι σαφές ότι οι μεταφραστές γνώριζαν την ύπαρξη τους, αφού είτε χρησιμοποιούσαν τον τίτλο τους (*Μεσμέρ – Η θεραπεία διά του πνεύματος* από τις εκδόσεις Γκοβόστη, *Σίγκμουντ Φρόιντ – Η θεραπεία διά του πνεύματος* από τις εκδόσεις Προμηθέα), είτε τον πρόλογο τους (ο *Καζανόβας* από τις εκδόσεις Ανδρικόπουλου περιέχει τον πρόλογο του Τσβάιχ για τον Σταντάλ, τον Καζανόβα και τον Τολστόι από τον τόμο *Drei Dichter ihres Lebens*) ή ακόμη εξέδιδαν μαζί τα δύο δοκίμια της τριλογίας χωρίς το τρίτο (*Ονορέ ντε Μπαλζάκ και Κάρολος Ντίκενς* από τις εκδόσεις Μαρή – Κορδάκη).

Ο Τσβάιχ φαίνεται να έχει πιστούς μεταφραστές: ο Κωστής Μεραναίος έχει μεταφράσει 25 έργα του, ενώ ο Αλέξανδρος Καρρέρ και ο Άγγελος Τρικολωνιός από 10 έργα ο καθένας. Στους μεταφραστές του Τσβάιχ συγκαταλέγονται και γνωστοί Έλληνες συγγραφείς όπως ο Κορνήλιος Καστοριάδης, ο Παντελής Πρεβελάκης, ο Γιάννης Μπεράτης, ο Παναγής Λεκατσάς, ο Γιώργης Σημηριώτης, ο Νικηφόρος Βρεττάκος, η Μιμίκια Κρανάκη και η Φούλα Χατζηδάκη.

Κάποιες μεταφράσεις των έργων του είναι αξιόπιστες και προσεγμένες, αρκετές είναι κακές και πρόχειρες. Ειδικότερα στις παλαιότερες μεταφράσεις, λείπουν συχνά αποσπάσματα του έργου και οι μεταφράσεις τείνουν να μην είναι πιστές¹⁴ - υπερέχουν

¹⁰ Άλλωστε οι γαλλικές μεταφράσεις των έργων του (απ' τις οποίες γίνονται συχνότατα οι ελληνικές) κυκλοφορούν σχεδόν ταυτόχρονα με τις γερμανικές πρώτες εκδόσεις.

¹¹ Στέφαν Τσβάιχ, *Καστελιόν και Καλβίνος*, μτφ. Αλ. Καρρέρ, Γκοβόστης, Αθήνα 1936.

¹² Στέφαν Τσβάιχ, *Ο κόσμος της τέχνης: Ντάντε, Γκαίτε, Ρενάν, Ρίλκε, Τολστόι, Γκόρκι*, μτφ. Π. Βοβολίνης, Κεραμεύς, χ.χ.

¹³ Στέφαν Τσβάιχ, *Ο αγώνας με το δαίμονα*, μτφ. Γ. Γιαννακόπουλος, Κ.Μ., Αθήνα 1954.

¹⁴ Πάντως οι μη «πιστές» μεταφράσεις, αποτελούν σύνθητες φαινόμενο της εποχής· η Φρ. Αμπατζοπούλου παρατηρεί με αφορμή την απάλειψη αποσπασμάτων από τον *Μαγγελάνο* στη μετάφραση του Π. Λεκατσά: «[Τ]έτοιοι χειρισμοί για τους παλιούς ήσαν και σύνθητες και νόμιμοι, χωρίς αυτό να θέτει εν αμφιβόλω την αξιοπιστία τους. [...] [Α]ν αναγνώριζαν μια «προδοτική» πλευρά στη στάση τους, ήταν γιατί είχαν μια πολύ υψηλή ιδέα όχι μόνο για την πιστότητα της μετάφρασης, μα για την τέχνη του

όμως έναντι των ύστερων μεταφράσεων σ' έναν τομέα: μοιράζονται με το έργο του Τσβάιχ έναν κοινό πολιτισμικό κώδικα. Αρκετοί από τους μεταφραστές του Τσβάιχ μετά τη δεκαετία του '70, θεωρώντας ίσως παρωχημένο το στυλ γραφής του, προσπάθησαν να το απαλλάξουν από τις χαρακτηριστικές του επαναλήψεις και τον ιδιαίτερα μακροπερίοδο λόγο του, στερώντας έτσι από τους Έλληνες αναγνώστες την παλιομοδίτικη γοητεία του και αλλοιώνοντας ουσιαστικά το ύφος του.

Μια προσεκτική μελέτη των ελληνικών μεταφράσεων του Τσβάιχ καταδεικνύει ότι ένας μεγάλος αριθμός βιβλίων του έχει μεταφραστεί από τη γαλλική και όχι τη γερμανική γλώσσα, ενώ σημειώνονται και αρκετές μεταφράσεις από την αγγλική. Αυτό είναι εύκολο να διαπιστωθεί από ένα πλήθος στοιχείων· ένα απ' αυτά είναι ο τίτλος: συχνά τα βιβλία εκδίδονται με τον τίτλο που έχουν κυκλοφορήσει στη Γαλλία· χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το μυθιστόρημα *Ungeduld des Herzens*, που έχει μεταφραστεί σωστά ως *Ανυπόμονη καρδιά*, αλλά τις περισσότερες φορές με το γαλλικό τίτλο *Επικίνδυνη συμπόνοια (La pitie dangereuse)*, αλλά και το δοκίμιο *Cicero starb für die Wahrheit (Ο Κικέρωνας πέθανε για την αλήθεια)*, που έχει κυκλοφορήσει στα ελληνικά μόνο με το γαλλικό τίτλο *Οι διανοούμενοι μπροστά στη δύναμη (Les intellectuels devant le pouvoir)*. Το αποκορύφωμα της σύγχυσης σημειώνεται στην *Schachnovelle*, που έχει μεταφραστεί τόσο από το γερμανικό πρωτότυπο, όσο και από τη γαλλική (*Le joueur d' echecs*) και αγγλική (*The royal game*) μετάφραση, και κυκλοφορεί στα ελληνικά ως *Σκακιστική νουβέλα, Ο πυρετός του σκακιού, Το βασιλικό παιχνίδι*, αλλά και με τον εμπορικό τίτλο *Μερόνυχτα τρόμου*.

Ενδεικτικό στοιχείο είναι ακόμα ότι σε αρκετές ελληνικές εκδόσεις τα ονόματα γράφονται με τη γαλλική και όχι τη γερμανική προφορά τους (όπως η *Φράου Ιρένε* της νουβέλας *Φόβος* που σε αρκετές ελληνικές εκδόσεις γίνεται *Μαντάμ Ιρέν*), ενώ συχνά στις ελληνικές εκδόσεις προτάσσεται ο πρόλογος της γαλλικής και όχι της γερμανικής έκδοσης (τουλάχιστον σε επτά έργα συνδημοσιεύεται ο πρόλογος ή ο επίλογος του Romain Rolland στη γαλλική έκδοση).

Τα βιβλία του Τσβάιχ στα ελληνικά, έχουν κυκλοφορήσει σε ακριβές προσεγμένες εκδόσεις, αλλά και σε φτηνές λαϊκές, ενώ έργα του έχουν εκδώσει περισσότεροι από 80 διαφορετικοί εκδοτικοί οίκοι. Σε 80 βιβλία του δεν αναγράφεται χρονολογία έκδοσης, σύμφωνα ωστόσο με όλες τις ενδείξεις έχουν εκδοθεί τις δεκαετίες του '30, του '40 και του '50. Έτσι χρονολογικά εντοπίζονται περίπου 15 εκδόσεις τη δεκαετία του '30, 50 τη δεκαετία του '40, 50 τη δεκαετία του '50, 1 τη δεκαετία του '60, 6 του '70, 9 του '80, 12 του '90 και ήδη 11 εκδόσεις μέσα στην εξαετία 2000-2006. Το κυριότερο συμπέρασμα που προκύπτει από το χρονολογικό πίνακα των ελληνικών εκδόσεων των έργων του Τσβάιχ, είναι ότι τα έργα του στην Ελλάδα δεν σταμάτησαν να μεταφράζονται και να εκδίδονται ποτέ. Ο Τσβάιχ γνωρίζει τις δεκαετίες του '40 και του '50 τη χρυσή του εποχή, με πολλαπλές εκδόσεις και επανεκδόσεις (μόνο το 1948 εκδίδονται επτά διαφορετικά έργα του) και ύστερα από μια κάμψη της δημοτικότητας του τη δεκαετία του '60 και του '70 (και ένα κενό 10 χρόνων ανάμεσα στο 1961 και το 1971), παρατηρείται μια ανάκαμψη: οι 9 εκδόσεις της δεκαετίας του '80 που γίνονται 12 τη δεκαετία του '90 και ήδη 11 στα έξι πρώτα χρόνια της δεκαετίας μας, μας επιτρέπουν να μιλάμε για μια αναγέννηση του Τσβάιχ στον ελληνικό χώρο, που μπορεί να ενταχθεί σε μία γενικότερη στροφή στους «κλασικούς» και σε μια ευρύτερη αναγέννηση του διεθνώς. Κι αν ο αριθμός των 11 εκδόσεων που σημειώθηκαν από το 2000 ως σήμερα δεν είναι απόλυτα ενδεικτικός, αφού προέρχεται από έναν μόνο

λόγου, γενικότερα». Στο: Στέφαν Τσβάιχ, *Μαγγελάνος*, μτφ. Π. Λεκατσάς, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1990, σ. 289.

εκδοτικό οίκο, τις Ροές, που εξασφάλισαν τα αποκλειστικά δικαιώματα του Τσβάιχ στην Ελλάδα,¹⁵ το γεγονός ότι την προηγούμενη δεκαετία, του '90, δώδεκα βιβλία του Τσβάιχ κυκλοφόρησαν από επτά διαφορετικούς έγκριτους εκδοτικούς οίκους,¹⁶ σε συνδυασμό με την πληθώρα αναφορών στο έργο του στα λογοτεχνικά περιοδικά και ένθετα των εφημερίδων, είναι σίγουρα ενδεικτικό της δυναμικής επανεμφάνισης του Τσβάιχ στα ελληνικά γράμματα και της νέας θέσης που διεκδικεί στο εκδοτικό κόσμο.

Οι διεθνείς μελέτες για τις μεταφράσεις του Τσβάιχ περιλαμβάνουν πολλές ευτράπελες λεπτομέρειες: στις αγγλόφωνες χώρες, λόγω της προκατάληψης του αναγνωστικού κοινού έναντι της ξένης λογοτεχνίας ο Στέφαν Τσβάιχ πρωτοπαρουσιάστηκε ως Άγγλος με το όνομα Steven Branch, καθώς η γερμανική λέξη Zweig σημαίνει «κλάδος», όπως και η αγγλική Branch. Στο Ισραήλ, τη δεύτερη πατρίδα του, ο Τσβάιχ δεν γνώρισε ποτέ επιτυχία, πιθανόν επειδή δεν είχε ποτέ ενταχθεί στο κίνημα του σιωνισμού. Οι πρώτες μεταφράσεις της αυτοβιογραφίας του στην ισπανική και πορτογαλική γλώσσα υποβλήθηκαν σε διπλή λογοκρισία: από τη μία δημοσιεύτηκαν χωρίς το εκτενές κεφάλαιο «Η αυγή του έρωτα», που θεωρήθηκε ότι θίγει την αυστηρή καθολική ηθική και από την άλλη αφαιρέθηκε κάθε αρνητική αναφορά στα δικτατορικά καθεστώτα της Ιταλίας και της Γερμανίας, για να μην γίνουν συσχετισμοί με τα αντίστοιχα καθεστώτα της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Λατινικής Αμερικής. Στην Κίνα έχουν μεταφραστεί μόνο οι νουβέλες του. Από τη ρωσική μετάφραση της αυτοβιογραφίας του έχουν αφαιρεθεί όλα τα σημεία που υποδηλώνουν ότι ο Τσβάιχ ήταν Εβραίος.

Παραδόξως στην Ελλάδα, τα ιστορικοπολιτικά συμφραζόμενα δεν άφησαν κανένα ίχνος στην πρόσληψη του έργου του Τσβάιχ: αντιθέτως προκαλεί εύλογη εντύπωση το γεγονός ότι ο Τσβάιχ, αν και απαγορευμένος, συνέχισε να μεταφράζεται και να εκδίδεται και στα χρόνια της Κατοχής, ενώ και σε κανένα έργο του δεν διαφαίνεται ίχνος λογοκρισίας, ούτε στον (πολύπαθο διεθνώς) *Κόσμο του χθες*, ούτε στη *Σύγχυση αισθημάτων* που παρουσίασε ήδη από τη δεκαετία του '30 στην Ελλάδα τη θετική εικόνα ενός ομοφυλόφιλου καθηγητή. Η μόνη απροσδόκητη λεπτομέρεια στη μεταφραστική ιστορία του Στέφαν Τσβάιχ είναι ότι δύο υποτιθέμενες νουβέλες του με «ελληνικό» θέμα —*Η γέννηση της Αφροδίτης* και *Το νησί των γυναικών*— που περιλαμβάνονται σε δύο διαφορετικούς τόμους με νουβέλες του Τσβάιχ, και οι δύο σε μετάφραση του Πολύβιου Βοβολίνη,¹⁷ δεν είναι στην πραγματικότητα γραμμένες από τον Τσβάιχ. Τα δύο μετριότατα αυτά έργα, είναι κατά πάσα πιθανότητα του ίδιου του Βοβολίνη, ο οποίος τα ενέταξε στο βιβλίο για άγνωστους λόγους, πιθανότατα για να καταφέρει να τα δει δημοσιευμένα.

Το «φαινόμενο» Τσβάιχ δεν είναι εύκολο να αναλυθεί. Ο ερευνητής βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα συγγραφέα, ο οποίος υπήρξε εν ζωή, αλλά και μετά το θάνατο του, εξαιρετικά δημοφιλής σ' ολόκληρο τον κόσμο. Σύμφωνα με τον Τόμας Μαν:

¹⁵ Στο παρελθόν φυσικά οι περισσότερες εκδόσεις των έργων του γίνονταν χωρίς να έχουν αποκτήσει οι εκδότες τα δικαιώματά τους, όπως αποδεικνύουν οι ταυτόχρονες πολλαπλές εκδόσεις των ίδιων έργων από διαφορετικούς εκδότες, αλλά και το βιβλίο που διατηρούσε ο Τσβάιχ με τις πωλήσεις των δικαιωμάτων των έργων του στο εξωτερικό, και όπου η Ελλάδα εκπροσωπείται αποκλειστικά από τον Π. Π. Παναγιώτου και τα δικαιώματα για το βιβλίο *Ο Φρόντ και η ψυχανάλυση* (1934).

¹⁶ Από τους εκδοτικούς οίκους Άγρα, Πατάκης, Καστανιώτης, Ζαχαρόπουλος, Σύγχρονη Εποχή, Ιωλκός, Αλεξάνδρεια.

¹⁷ Στους τόμους: Στέφαν Τσβάιχ, *Το νησί με τις γυναίκες*, μτφ. Π. Βοβολίνης, Κεραμεύς, Αθήνα 1953 και Στέφαν Τσβάιχ, *Νουβέλες*, μτφ. Π. Βοβολίνης, Αργώ, Αθήνα 1971.

Η λογοτεχνική του δόξα έφτανε ως την τελευταία γωνιά της γης – ένα αξιοπερίεργο φαινόμενο σε σχέση με την περιορισμένη δημοτικότητα που απολαμβάνει κατά τ' άλλα η γερμανική λογοτεχνία συγκριτικά με τη γαλλική και την αγγλική. Ίσως από την εποχή του Έρασμου [...] να μην υπήρξε κανένας συγγραφέας τόσο διάσημος όσο ο Στέφαν Τσβάιχ.¹⁸

Η διαρκής, διεθνής επιτυχία του κράτησε αφυπνισμένο το παγκόσμιο ενδιαφέρον για τον Τσβάιχ, ακόμη και τις δεκαετίες που οι ίδιες οι γερμανόφωνες χώρες έδειχναν να τον έχουν ξεχάσει. Αν, όπως υποστηρίζει ο Wolfgang Iser, ο αναγνώστης συμμετέχει ενεργά στην «παραγωγή» του κειμενικού νοήματος και συν-δημιουργεί, κατ' επέκταση, το κείμενο,¹⁹ τότε η ιστορία του Τσβάιχ στην Ελλάδα είναι η ιστορία των αναγνώσεων του. Στην ερώτηση ποιοι αποτελούν το κοινό του Τσβάιχ διεθνώς ο Robert Neumann είχε απαντήσει: «Οι γυναίκες κυρίως, ιδιαίτερα ο τύπος της στοχαστικής γυναίκας, μια τεράστια στρατιά γυναικών, ηλικιωμένες και νεαρές, γυναίκες κάθε χρώματος, φυλής και γλώσσας – ένα μπουλούκι εκατομμυρίων και εκατομμυρίων γυναικών».²⁰ Αρκετές μαρτυρίες όμως υποδεικνύουν και μια διόλου ευκαταφρόνητη δεξαμενή αρσενικών αναγνωστών στην Ελλάδα.²¹

Αν και ο Τσβάιχ παραμένει εκτός του ακαδημαϊκού λογοτεχνικού κανόνα και αγνοείται συστηματικά από τους κριτικούς, τα έργα του ακόμα και σήμερα μεταφράζονται και επανεκδίδονται επειδή αποτελούν σταθερή επιλογή του αναγνωστικού κοινού. Παρ' όλο που οι περισσότεροι μελετητές τείνουν να απορρίπτουν τα έργα του Τσβάιχ ως ξεπερασμένα ή επιφανειακά, η διαχρονική δημοτικότητά του που ξεπέρασε εθνικά, γλωσσικά και πολιτισμικά σύνορα, καθώς και η «αναγέννηση» του τα τελευταία χρόνια διεθνώς, επαληθεύουν για μια ακόμη φορά την απάντηση του Γρηγόριου Ξενόπουλου σ' αυτούς που κατηγορούσαν τα έργα του ως εύπεπτα και ψυχαγωγικά: «ισχύς του συγγραφέα είναι η αγάπη του κοινού».

¹⁸ Thomas Mann, «Stefan Zweig. Zum zehnten Todestag 1952» στο: Hanns Arens, ό.π., σ. 187.

¹⁹ Βλ. σχετικά: Wolfgang Iser, *Der implizite Leser. Kommunikationsformen des Romans von Bynyan bis Beckett*, Fink, Μόναχο 1972.

²⁰ Robert Neumann, «Abschied von Stefan Zweig» στο περ. *Blätter der Internationalen Stefan Zweig Gesellschaft*, τ.11/12, 1961, σ.3, εδώ αντλώ από την Schmidt, 1992, σ.26.

²¹ Βλ. Τατιάνα Λιάνη, ό.π., σ. 106.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Arens Hanns, *Der große Europäer Stefan Zweig*, Fischer, Φραγκφούρτη 1981
- Βελουδής Γιώργος, *Germanograecia. Deutsche Einflüsse auf die neugriechische Literatur (1750-1944)*, Hakkert, Άμστερνταμ 1983
- Iser Wolfgang, *Der implizite Leser. Kommunikationsformen des Romans von Bynyan bis Beckett*, Fink, Μόναχο 1972
- Klawiter Randolph J., *Stefan Zweig: An international bibliography*, Ariadne Press, Ρίβερσάιτ 1991
- Λιάνη Τατιάνα, «Η πρόσληψη του Στέφαν Τσβάιχ στην Ελλάδα και το διεθνές της πλαίσιο», ανέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία (επιβλέπων Μ. Πεχλιβάνος), Θεσσαλονίκη 2005
- Mann Thomas, «Stefan Zweig. Zum zehnten Todestag 1952» στο: Hanns Arens, *Der große Europäer Stefan Zweig*, Fischer, Φραγκφούρτη 1981, σ. 187
- Neumann Robert, «Abschied von Stefan Zweig» στο περ. *Blätter der Internationalen Stefan Zweig Gesellschaft*, τ.11/12, 1961
- Πούχνερ Βάλτερ, «Η Αυστρία στα ελληνικά γράμματα και το ελληνικό θέατρο» στο: Βάλτερ Πούχνερ, *Το θέατρο στην Ελλάδα*, Παϊρίδης, Αθήνα 1992
- Τσβάιχ Στέφαν, «Bruges», *Μούσα*, τ. 4, Νοέμβριος 1922, σ. 70
- Τσβάιχ Στέφαν, *Καστελιόν και Καλβίνος*, Γκοβόστης, Αθήνα 1936
- Τσβάιχ Στέφαν, *Του φτωχού τ' αρνί*, Γκοβόστης, Αθήνα 1944
- Τσβάιχ Στέφαν, *Το νησί με τις γυναίκες*, Κεραμεύς, Αθήνα 1953
- Τσβάιχ Στέφαν, *Ο αγώνας με το δαίμονα*, Κ.Μ., Αθήνα 1954
- Τσβάιχ Στέφαν, *Νουβέλες*, Αργώ, Αθήνα 1971
- Τσβάιχ Στέφαν, *Μαγγελάνος*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1990
- Τσβάιχ Στέφαν, *Του φτωχού το ριζικό*, Δαρεμάς, Αθήνα χ.χ.
- Τσβάιχ Στέφαν, *Ο κόσμος της τέχνης: Ντάντε, Γκαίτε, Ρενάν, Ρίλκε, Τολστόι, Γκόρκι*, Κεραμεύς, χ.χ.
- Τσουκάς Παναγιώτης, Περράκη Εβελίνα, *Στέφαν Τσβάιχ και Ελλάδα*, Κάκτος, Αθήνα 2002
- Werfel Franz, «Stefan Zweigs Tod» στο: Hanns Arens, *Der große Europäer Stefan Zweig*, Fischer, Φραγκφούρτη 1981, σ. 149.